

BINDER PÁL

DÁVID FERENC CSALÁDJA: A KOLOZSVÁRI HERTEL NEMZETSÉG

Az egyik legnevesebb erdélyi humanista és reformátor, az unitárius egyház megalapítója, Dávid Ferenc Kolozsvárt született. Ez a szellem-óriás valóságos vihart idézett elő a XVI. század egyházi gondolkodásában, s Miguel Serveto mellett a reformáció leghaladóbb szárnyát képviselte.

Dávid Ferenc származásának és nemzetségének kutatása nemcsak Kolozsvár múltjának jobb ismerete miatt fontos, de hasznára válhat az egyre inkább kibontakozó Dávid Ferenc-kutatások ügyének is. Az alábbiakban az első egyházfő családja, a kolozsvári *Hertel* nemzetség múltját szeretnénk feltárni, hogy kiegészíthessük a Dávid Ferenc még mindig igen hézagosan ismert életrajzát. Különösen a nagy reformátor származására és fiatalkorára vonatkozó adatok fontosak, hiszen egészen 1545-ig, addig, amíg neve felbukkan a brassói gimnázium, majd egy évre rá a wittenbergi egyetem anyakönyvében, nem maradtak róla írásos emlékek.

Jelen tanulmányunk célja azonban nem csupán az, hogy Dávid Ferenc életrajzát új adatokkal kiegészítsük, hanem inkább a családjára, testvérei és leszármazottjaira vonatkozó adatokat szeretnénk rendszerezni. Megkíséreljük összeállítani az egyházalapító családfáját, meghatározzuk, milyen társadalmi rétegből származott, és arra próbálunk rámutatni, hogy a családi kötődések mennyiben befolyásolhatták gondolkodásában, tetteiben. Felhasználtuk a Dávid Ferencre és Kolozsvárra vonatkozó irodalmat, kutattunk a kolozsvár-napocai városi levéltárban, tanulmányoztuk az Óvár-negyedi XVI. századi adófizetők jegyzékét és a század tanácsának jegyzőkönyveit 1557-től kezdve, Sepsiszentgyörgyön pedig átnéztük az ottani Állami Levéltárban őrzött, a kolozsvári tímár- és vargacéhre vonatkozó kiadatlan iratokat. Kutatásaink egyik célja az volt, hogy megkíséreljük megállapítani Dávid Ferenc szülőházának, illetve annak a teleknek a helyét, ahol születésekor családja lakott.

*

Christophor Sandius munkája (1684) óta többen foglalkoztak Dávid Ferenc személyével, az unitárius egyház alapítójának születési évével és családjával. Kezdvé Sandiustól¹ egészen századunk elejéig az egyháztörténelemben ismeretlen volt az a tény, hogy ő vezetéknevűként, Ferenc utóneve mellett, apja keresztnévét: Dávid-ot használta, Davidis, vagyis Dávid-fi értelemben, azonban a családneve *Hertel* volt. Ez vonatkozik a Dávid Ferenc első életrajzírójára, Jakab Elekre is. Pokoly József, Bor-

bély István, Kanyaró Ferenc, Herepei János² és mások már ismerték apja családnévét, és az újabb lexikonokban ez az adat szerepel.³ 1972-ben egy hosszabb tanulmány foglalkozott Dávid Ferenc családjával és nemzetségével.⁴

Az azóta eltelt hét-nyolc év alatt folytatott kutatások részben megerősítették az eddigi megállapításokat, másrészt a levéltári anyag tüzetesebb tanulmányozása újabb adatokkal gazdagította a Dávid Ferenc családjára vonatkozó ismereteinket. Jakó Zsigmond már három és fél évtizeddel ezelőtt arra hívta fel a figyelmet, hogy a Sepsiszentgyörgyön őrzött Sütő Nagy Jenő-féle gyűjtemény sok adatot tartalmaz a kolozsvári tímárokról.⁵

I. A kolozsvári Hertel nemzetség

Jacobinus Bernád 1974-ben kiadott történelmi feljegyzései megerősítik Bogáti Fazekas Miklós ismert adatait, és immár minden kétséget kizáróan bizonyítják, hogy Dávid Ferenc egyik fiát *David Hertelnek*, illetve latinosan *Hertelius-nak* hívták. Ugyanakkor arról is tudósítanak, hogy David Hertelius 1582. március 28-án Kolozsváron elhunyt.⁶ A Hertel családnév tehát biztosnak tekinthető, azonban az a kérdés, hogy ez a család kolozsvári illetőségű volt-e, vagy ha nem, akkor honnan származott ide? 1453-ban élt ugyanitt egy *Anthonius Herthel* nevű polgár, aki azonban a magyar polgárok névjegyzékében szerepel⁷, tehát nem tekinthető a XVI. században Kolozsváron élt szász Hertelek őséneke. A Hertel név máig elterjedt szász családnév⁸, de a XV—XVI. században Nagybányán, Nagyenyeden, Szászvároson és Szebenben is éltek ilyen nevűek. Az eddig kiadott XV. századi oklevelekben Kolozsváron nem találkoztunk a városban tisztségeket viselő Hertelekkel, ellenben a Szamospart-i várossal szoros gazdasági és demográfiai kapcsolatban álló Besztercén élt *Petrus Hertel*, aki több ízben (1449, 1452) főbírói tisztséget viselt, és többször besztercei esküdtpolgárként szerepel.⁹

A kolozsvári városi levéltárban 1564-ig hiányoznak az Óvár-negyed adófizetőinek lajstromai, és a város többi fertályaira vonatkozólag is csak a század közepétől kezdve ismerünk részletes összeírást. A városi tanács és a centrumpáterek jegyzőkönyvei is csak 1557-től kezdve maradtak fenn, de ezek is — különösen a XVI. század utolsó éveiről — nagyon hiányosak. Azok a Hertelek — amint később látni fogjuk —, akik 1564 után elég szép számmal szerepelnek a kolozsvári összeírásokban — régebben élt kolozsvári szász Hertelek utódai lehettek, de éppen úgy lehetséges, hogy Erdély más szász lakosságú városaiból vagy falvából származtak.

II. Dávid Ferenc édesapja: idősebb Hertel Dávid

Eddig az id. Hertel Dávidra vonatkozó egyetlen levéltári adatot Borbély István találta meg: 1557—1564 között. A Hertel név mint egy utca vagy sikátor neve fordul elő: „Vicus: Allodium David herthel.”¹⁰ Ezt a bejegyzést úgy kell értelmezni, hogy Hertel Dávidnak a város falain kívül — valószínűleg Hídelvén — volt egy majorja (allodium) és melllette egy latinul vicusnak nevezett házsor vagy utca. A fent jelzett

években neve ugyan szerepel, mivel azonban az okmány Hertel majorja után elnevezett utcát említi, nem biztos, hogy ő maga akkor még élt. A kolozsvári Óvár-negyed — ahova Hídelve külváros is tartozott — adójegyzékeiben 1564 után neve többé már nem fordul elő, bár más forrásokból tudjuk, hogy Dávid Ferenc édesanyja — tehát Hertel Dávid özvegye — még 1570-ben is életben volt.

A XVI. században zajló trinitárius-antitrinitárius hitvitákban Méliusz Juhász Péter (kb. 1536—1572), a tiszántúli helvéthitű egyházkerület püspöke Dávid Ferencet gyakran *Varga Ferencnek* nevezte, és egy helyen azt is megjegyzi, hogy „Varga Dávidnál a fia gazdagb“. Szegedi István egyik könyvében a kolozsvári reformátort „*Franciscus Sutoris*“ néven említi, a Filstich-krónika pedig Dávid varga fiának mondja.¹¹ Az 1557 utáni levéltári forrásokban felbukkanó kolozsvári Hertelek mind tímárok voltak, Filstich Lőrinc vagy Méliusz Péter Dávid Ferenc apját mégis vargának nevezi. Mi volt tehát id. Hertel Dávid: varga vagy tímár? A régiesen és népiesen vargának nevezett mesterember a lábbeli készítésével vagy javításával (mai néven cipész), a tímár pedig a nyersbőr készítésével foglalkozott.

Kolozsváron a XV. században és a XVI. század elején a tímárok és a vargák külön dolgoztak. A kolozsvári tímárokat már 1448-ból ismerjük, s 1465 óta kizárólagos joggal vásárolhattak nyersbőröket. Az erdélyi, így a nagyszebeni és kolozsvári vargacéhok szabadságlevelét 1455-ben adták ki, melyet a vargamesterek (magistrorum sutorum) kérésére 1491-ben, majd 1514-ben megújítottak. Úgy látszik, bizonyos szervezeti kapcsolat állott fenn a két céh között.¹² II. Lajos király 1526-ban rendezte a Szebenben, Brassóban, Besztercén és Kolozsvárt egymással pereskedő tímárok és vargák viszonyát, és megengedte, hogy e városokban „megkülönbözzenek a Tímárok a Vargáktól“, de máshol nem.¹³ A kolozsvári tímárcéh 1534-ben kiváltságot nyert a városi tanácstól, de ebben a vargákat nem említi.¹⁴

Ha a kolozsvári *tímárcéhnek* a XV. század végétől kezdve összeállított névlajstromait összevetjük a szebeni *vargalegények* társulatának jegyzőkönyvében előforduló kolozsvári illetőségű legények neveivel, feltűnik, hogy más-más családnevek szerepelnek a két mesterséget folytatók névjegyzékében.

Kolozsvári tímárok:

1498:

Anthonius Hien
Vdalricus Paier
Anthonius Weiss
Thomas Germa[nus] [Teutsch?]
Stephanus Monich
Johannes Griger
Anthonius Frolich

1534/1539:

Martinus Kryzon
Anthonius Weyss
Petrus Weber
Mathyas Hooz
Michael Roott
Georgius Pörh

Kolozsvári vargák:

1484:

Franck Christel von Clausenburg
1490 táján:
Benedigk Peter von Clausenburgk
Gasner Velten von Clausenburgk
Hass Niclos von Clausenburgk
Keser Zacharias von Clausenburgk
Lang Linhart von Clausenburgk
Oswald, Merten Niclas sein sun Oswald
von Clausenburgk
Symon von Clausenburgk
Yrgan Merten von Clausenburg
1505 táján:
Wydner Simon von Clausenburg

Figyelemre méltó az is, hogy 1558-ban a vargacéh (magistri artis sutorie) előjáróságában előforduló nevek (Ladislaus Breiber, Zyghethy Peter, Antonius Werner, Zechy Mihaly, majd 1586-ban Ladislaus Breiber, Andreas Reiss, Laurentius Velczér, Michael Volman) sem azonosak a tímárokéval.¹⁵

Ami a minket közelebből érdeklő id. Hertel Dávid mesterségét illeti, három lehetőség tételezhető fel:

— Dávid Ferenc apja valóban varga volt és mint ilyen a kolozsvári varga- vagy csizmadiacéh¹⁶ tagja;

— Id. Hertel Dávid nem varga, hanem tímármester volt.¹⁷ Ez az eset a legvalószínűbb, mivel fiai (Dávid Ferenc testvérei) közül tímárok is voltak, de a későbbi reformátor születése idején még a két céh nem különült el teljesen.

— Van egy harmadik lehetőség is, ugyanis a varga név a cserzővarga mesterségnév rövidített formáját is jelenthette. Mivel pedig a cserzővarga a nyersbőröket kidolgozó iparos, vagyis tímár, így tehát id. Hertel Dávid valóban tímár volt, és csak tévesen nevezték vargának.

Az a tény, hogy id. Hertel Dávid a városfalakon kívül egy majorral bírt, inkább tímár-, mint vargamesterségre utal, hiszen a cserzővargák éppen a bőrök cserzése miatt feltétlenül folyóvíz mellett kellett hogy dolgozzanak. Persze az sem volt ritka eset, hogy más foglalkozást űző gazdagabb kézművesek vagy patríciusok is külvárosi majorok birtokosai voltak. A fentiek szerint tehát valószínű, hogy Dávid Ferenc apja tímármester volt és még 1564 előtt meghalt. Születése évét pontosan nem ismerjük, azonban azt a XV. század utolsó éveire tehetjük.

III. A Hertel nemzetség „családi“ céhe: a kolozsvári tímárcéh

A Sepsiszentgyörgyi Állami Levéltárban őrzött Nagy Jenő-féle oklevélgyűjtemény legfontosabb darabja a kolozsvári tímárcéh 1569-ből származó német nyelvű statútuma, melyhez a céh tagjainak névsorát is mellékeltek.¹⁸ Mondanunk sem kell, hogy a céhrendszabály igen fontos ipartörténeti jelentőséggel bír, de minket most elsősorban a céh tagjai érdekelnek. Nagyon meglepő a céh kizárólagos szász jellege: a hosszú névlajstromban csak német hangzású nevek találhatók. Ebben az időben ugyanis Kolozsvár legtöbb céhe már vegyes összetételű, tagjai egyaránt magyarok és szászok, sok esetben a céh vezetősége is a két nemzetségből került ki. Így például 1557-ben a kolozsvári ötvös-, szabó- és vargacéh vegyes jellegű, a céhmester pedig évről évre váltakozott.

A mesterek névjegyzékét (Namen der herrn meyster) olvasva elsősorban a foglalkozás folytonossága, a mesterség apáról fiúra való öröklése tűnik fel. Az 1498-as egyezségben felsorolt családnevek közül (Teutsch, Weiss, Fröhlich) többen az 1569-es névjegyzékben is előfordulnak (Hannes Teutsch, Barthel Weyss, Thomas Weys, Bennick Fröhlich). A tímárok céhmestere 1569-ben Hannes Teutsch alias Theycz Janos, aki több ízben (1573, 1574, 1576, 1577, 1578) magának a kolozsvári szászok tanácsának, valamint a „szász natio“ részéről a 12 tagú belső tanácsnak is tagja volt.

A kolozsvári tímárok névjegyzékében a Hertel nemzetség tagjai közül a hatodik helyen Greger Herttel, a 29. helyen pedig Petter Herttel

szerepel. Mindketten minden valószínűség szerint Dávid Ferenc testvérei voltak. A XVI. század utolsó évtizedeiben a tímárcéh tagja volt Greyger Hertel, aki az idősebb Hertel Gergely fiával azonosítható. Ebben a névjegyzékben a XVI. század utolsó évtizedében szerepel még Valentin Schässburger (felttén Schesburger), a neves Schässburger — Segesvári család egyik tagja, Segesvári Bálint krónikáiró apja. Ugyancsak tímár volt Thomas Weiss, Jacobinus Bernát unitárius lektor, majd lelkész és orvos rokona, akiről Jacobinus János városi jegyző és neves történetíró — Bernhard Jacobinus és Anna Wagner fia — 1583-ban a következőket jegyezte fel: „Nemes és körültekintő férfi Weiss Antal sógorom, a kinek atyja szintén a város patriciusi rendéből való tiszta szász vérből, neve Weiss Tamás, több éven át száz-férfit és egyházi tisztet viselt s életét is abban végezte be; régi eleihez költözvén, tisztos és hálás emléke fennmaradt az utókornál; anyja a becsületes és jámbor erkölcsű Ádám Kata, a régi Ádám nemzetségből.“¹⁹

IV. A kolozsvári tímárok jelentősége a város vezetésében

A középkori városokban a bőrpar igen fontos szerepet játszott. Brassóban a XV—XVI. század fordulóján például a vargák, tímárok és írhások alkották az iparúzó lakosság legnagyobb hányadát. A helyzet Kolozsváron is hasonló volt, az itteni tímárok közül többen részt vettek a százak tanácsában. Az Óvár-nyegyed adófizetőinek lajstromát összehasonlítva a tímárcéh 1569-től kezdve vezetett névlistájával, valamint a centumvirek 1569—1580 és 1603—1606-os összeírásával²⁰, az tűnik ki, hogy a kolozsvári tímárok közül sokan az Óvárban laktak, többen jómódúak is lehettek, mert pl. Rott Lenard többszörös háztulajdonos volt. A tímármesterség — amint azt már fennebb is láttuk — gyakran apáról fiúra szállt, különösen a Weiss, Fröhlich, Amend (Vmend), Kraus, Broser és Hertel családok esetében.

A reformáció forrongó évtizedeiben Dávid Ferencnek sem volt közbűs, hogy családjának tagjai befolyásos és népes vagy kisebb létszámú céhek kötelékébe tartoznak, hiszen a céhek tagjaik számaránya szerint vettek részt a város vezetésében. A kolozsvári tímárcéh kimondottan szász céh volt, így a belső- és a százak tanácsában ez a céh a százak részéről több taggal volt képviselve, mint egy más, vegyes összetételű céh. Ilyenformán a kétnyelvű és felváltva vezetett Kolozsváron például a szász plébános vagy prédikátor választásának kimenetelét a szász tímárok szavazata döntő módon befolyásolhatta.

A tímárok számaránya a százak tanácsában jelentősen hozzájárulhatott az unitárius reformáció népszerűsítéséhez és megerősödéséhez. Filstich Lőrinc krónikájából tudjuk, hogy pl. 1566-ban, a reformáció döntő szakaszában a kolozsvári bíró és a százak tanácsa határozta el „a szentháromság dogmájának“ eltörlését, éspedig akkor, amikor az egyistenhívő Dávid Ferencet már nem támogatták a kálvinista valláshoz hű maradt prédikátorok (pl. Titus Amicinus és Georg Kratzer), valamint az iskola rektora és lektorai.²¹ Az 1550 és 1560-as években a fontosabb céhek a százak tanácsában a következőképpen voltak képviselve:

Szabók

- 1 *Jacob Lang*
- 2 *Gaspar Kappa*
- 3 *Martin Beck*
- 4 *Hans Byrke*
- 5 *Michael Wagner*
- 6 *Zabo László*
- 7 *Sekeres Jakab*
- 8 *Kakas Gergely*

Vargák²²

- 1 *Lassel Braiber*
- 2 *Thomych Werner*
- 3 *Kovács Gáspár*
- 4 *Zyghethy Péter*

1557
Ötvösök

- 1 *Adrian Goldschydt*
- 2 *Hans Bornemizza*
- 3 *Gaspar Ewthweus*
- 4 *Kerezthzegy János*
- 5 *Budai Ötvös János*
- 6 *Dabó Péter*
- 7 *Fodor István*
- 8 *Wiczey János*

1569—1580
Tímárok

- 1 *Hannes Umend*
- 2 *Greger Hertel*
- 3 *Velten Schässburger*
- 4 *Gaspar Schmidt*
- 5 *Hannes Teutsch*
- 6 *Tummes Weyss*

(Az értelmiségi *Trauzner Lukács* is, 1578-tól *Dávid Ferenc* veje, centumpáter volt.)

Habár a százak tanácsában az ötvösök és szabók számbeli fölényben voltak, mivel a szavazás valószínűleg „natiók“ szerint történt, ezért a „*Natio Saxonica*“ részéről a tímárok lehettek többségben. A másik három nagy céh (szabók, ötvösök, vargák) vegyes összetételű volt, és kebelük-ből magyar, valamint szász mesterek egyaránt tagjai voltak a százak tanácsának, de a tímárcéh tagjai mind szászok voltak. Más forrásokból tudjuk, hogy 1579-ben *Hunyadi Demetert* és 1592-ben utódát csak a magyar tanácsurak, az új szász plébánost pedig csak a szász tanácstagok választották. Ha *Dávid Ferenc* idejében — különösen az 1568-as nemzetiségi perlekedés után is — a két natio tagjai elkülönülve választhattak, úgy a szászok részéről való plébánosnak — tehát *Dávid Ferencnek* — a tímárok jóvoltából — mai szóval élve — „parlamentari többsége“ lehetett a százak tanácsában.

Jóllehet a tímárok általában jómódúak voltak, de társadalmi helyzetük mégsem volt összehasonlítható a kereskedelemmel foglalkozó „áros rend“-del vagy a legelőkelőbb mesterségnek számító ötvösökével. A tímárok közül legtöbben az Óvárban laktak és csak kevesen a Nagypiacot övező előkelő és nagy költséggel épült házakban. Magának *Dávid Ferenc* plébánosnak is társadalmi „előrelépést“ jelentett második házassága, felesége ugyanis az előkelő és gazdag patrícius családból származó *Käthe Münich*, alias *Barát Kata* volt. Az 1592-es óvári összeírás szerint „*Extra castrum in Theatro*“, tehát már az Óváron kívül, a nagypiaci soron volt *Barát Kata* „*Bachi Peterne*“ háza, testvére „*Pitter Münich*“, „*Kalczswteo Ferencné*“ és „*Merten Seler*“ palotaszerű díszes reneszánsz stílusú házai között.

A kolozsvári egyházban Dávid Ferenc életének utolsó éveiben és halála után zajló vallási vitáknak társadalmi okai is voltak. Nem lehetett véletlen, hogy Blandrata Györgynek az Óvárban lakó ház- és sütőháztulajdonos Hannes Adam alias Adám János patrícius kereskedő adott szállást, és hogy Filstich Lőrinc ötvösmester főbírósa alatt fosztják meg Dávid Ferencet főpapi tisztségétől. Az unitárius hitújítás társadalmi alapjának vizsgálatával jelenleg nem foglalkozhatunk részletesebben, de mint tényt állapítjuk meg, hogy 1579 után Dávid Ferenc radikális vonalát — családtagjain kívül — a tímárcéh tagjai és a hozzájuk familiárisan kötődő értelmiségiek is követték.

V. A Hertel család tagjai a XVI. század végi Óvárban

Az Óvár (Vetus Castrum) 1564-ben kezdődő adórajstromainak tanulmányozása alapján úgy a vár, valamint a Szamoson túli hóstát, az akkor zömében szász lakosságú Hídelve (Neustadt vagy Neustift) külvárosra vonatkozólag a következőket állapíthatjuk meg:

— A tímárcéh névjegyzékéből ismert *Greger Hertel* háza az óvári egykori Domokos-rendi kolostor (Claustrum) mellett volt, az ugyancsak tímármesterséget folytató Fröhlich és Broser családbeliek házai szomszédságában.

— Az 1565-ös óvári adóösszeírásban *Hannes Hertel* neve is felbukkan.

— 1565-től kezdve Hídelve külvárosban az Új utcában (Neugass, Vicus Noua platea) lakó *Piter hertel*, majd *Merten Hertel* neveivel is találkozunk. Valószínűleg a mai főutcával (Horea út) azonos Nagy utcában (Reuertendo ad Plateam Mayorem) volt háza *Partel hertelnek* (1567: Bartel Hertel) és *Benedek hertelnek*.

1571-től egészen 1592-ig hiányzanak az Óvár-negyed adókönyvei. Az 1571-es összeírásban az Óvárban lakó *Hannes Hertel* (359. l.) és *Greger hertel* (363. l.), valamint a Hídelvében lakó *Pitter hertel* (384. l.) neve még előfordul. *Merten hertel* nevét kihúzták, és helyette új nevet írtak be: Nagy fewerdy (?) (391. l.). A Nagy utcában (ad platea Maiore) Bartholomäus Hertel, *Bartel hertel* néven fordul elő (395. l.), de *Benedek hertel* nevét törölték, és helyette más kézzel Mechen Gerchl neve van beírva.

Az 1592-től vezetett adóösszeírások megint megtalálhatók a levéltárban, ezekben a régebbi családok közül az Óvárban csak a klastrom (Claustrum) mellett lakó *Greger Hertel* neve fordul még elő, de a szomszédok nem sokat változtak, köztük megtaláljuk Georg Broser, Greiger Streiffert és Pitter Krautz tímármesterek neveit is. A Hídelvében azonban már egyetlen Hertel nevű adófizető polgár neve sem szerepel. A városfalakon belül (Intra moenia), a Híd utca óvári oldalán lakók közül egy újabb, eddig ott még nem említett név tűnik fel: *Endres Hertel*. Szomszédei között több ismert kolozsvári patrícius nevét olvashatjuk: Caspar Schemmel alias Schemmel Gáspár, Gyulai Tamás deák, Steffen Pullacher — az utóbbi több ízben volt városbíró —, valamint Emerich Raw alias Rau (vagy Szörös) Imre és Thummes Bornemissza.²³

Jakab Elek említi, hogy az 1579-ben letartóztatott Dávid Ferencet testvérei: Miklós (sic!) és Péter meglátogatták. Amint fennebb láttuk,

Hertel Miklós nem szerepel az óvári anyagban, de helyette annál gyakrabban *Hertel Gergely*. Ezért az idősebb Hertel Dávid fiai közül véleményünk szerint kettő volt tímár: *Greger (Gergely) és Péter*. Mivel az első neve csak a belvárosi Óvárban, az utóbbié pedig Hídelvén fordul elő, feltételezhető, hogy id. Hertel Dávidnak két háza volt: az óvári „tímársoron“, a tímárok szomszédságában levő házát az idősebb Gergely, a hídelvei majort vagy allódiumot pedig a kisebbik fiú, Péter örökölte.

VI. Dávid Ferenc feltehetően idősebb testvére: *Greger Hertel* *alias Hertel Gergely tímár*

Mivel a középkorban általában a legnagyobbik fiú örökölte az apai házat és műhelyt, Hertel Gergelyt tartjuk Hertel Dávid elsőszülött fiának és így Dávid Ferenc testvérbátyjának.

A kolozsvári és a sepsiszentgyörgyi levéltári anyagban *Greger Hertel* neve első ízben 1557-ben fordul elő, s ekkor bizonyára javakora-beli és tekintélyes polgár, hiszen már a kolozsvári százak tanácsának tagja volt. Egy évre rá, 1558-ban *Gregyel Herthel*, Caspar Schmidt, Hannes Eckert és Thomas Weys-szal együtt a tímárcéhet képviseli. Egy későbbi kéz a következőket jegyezte be ebbe a céhlevélbe: „Isabellától nyert Privilegiuma a Városnak melyben a Tímárokról is az iratik, hogy rajtok kívül mások bőrt ne vehessenek. 1558.“²⁴ *Greger Hertel* azonban nemcsak a kolozsvári tímárcéh, hanem az erdélyi tímárok szövetségének vezetésében is részt vett. A kolozsvári tímárcéh képviselőjeként (Lederer Zechen zu Clausenburg) *Greger Hertell* és Hannes Teutsch 1569-ben, majd 1572-ben részt vesznek a tímárcéh országos értekezletén és az erdélyi tímárcéhek közös szabályzatát is aláírják.²⁵

A kolozsvári százak tanácsának jegyzőkönyve szerint *Hertel Gergely* a „szász natió“ részéről 1557—1585 között megszakítás nélkül tagja volt a centumpáterek gyülekezetének és hosszú éveken át (1564, 1566, 1570, 1571, 1572, 1573, 1574, 1577-ben) magának a 12 tagú belső tanácsnak is.²⁶ 1564-ben a szászok részéről *Gregel Hertel*, a magyarok nevében pedig *Viczei János* volt a város osztóbírája (dispenzátor).²⁷

Élete alkonyán *Hertel Gergely* a kolozsvári duumvirátus, azaz a főbíróból és királybíróból álló legfelsőbb városi testület tagja lett, 1578-ban, majd 1582-ben a szászok részéről megválasztott *judex regius* volt. Amíg a Hertel család tagjai közül szellemi és egyházi téren Dávid Ferenc, addig világi pályán a királybírói tisztséget viselő tímármester *Hertel Gergely* személye jelentette a Hertelek pályafutásának csúcspontját. Mikor Jacobinus János, a „tímár-klán“ tagja, a XVI. század végén összeállítja a kolozsvári patríciusok névjegyzékét, a régi, gazdag, „az nagjobb renden valók“, patríciuscsaládok (Münich, Filstich, Viczei, Teremi, Adam stb.) mellé a „Herthel“ családot is besorolta, pedig e családbeliek „az kiseded rend“-űek közé tartoztak.

Hertel Gergely halálának pontos idejét talán azért nem ismerjük, mert a klostrom mellett fekvő óvári családi házat *azonos nevű* tímár fia, *ifjabb Hertel Gergely* örökölte. Utóbbi 1595-ben már idős ember lehetett, vagy talán már nem is élt, mivel a „Clastrum“ után következő *Greger hertel* név az adózók névjegyzékéből ki van törölve, és

helyette egy más kéz a *Schirmerus* nevet írta be.²⁸ Ez a Schirmer, aki feltehetőleg ifj. *Hertel Gergely* veje volt, a XVII. században Kolozsváron szerepet játszó szász unitárius lelkészcsalád egyik őse lehetett.

VII. *Dávid Ferenc* másik testvére: *Hertel Péter* tímár és ennek valószínű leszármazottja: ifjabb *Hertel Péter* (1621—1647)

Hertel Péter ugyancsak a kolozsvári tímárcéh tagja volt. Életéről keveset tudunk. 1564—1571 között a hídelvei Új utca (Neugasse) adófizetői között szerepel. — Később, midőn 1579. április havában Tordán Dávid Ferencet a fejedelem nevében államfogolynak nyilvánították, vele volt Péter és (tévesen) Miklósnak nevezett testvére is. — Az 1570-es években Hertel Péter feleségül vette Heltai Gáspár Borbála nevű leányát; a férj 1587-ben már nem volt az élők sorában.²⁹

Egy 1587-ből való német nyelvű érdekes oklevél arról tudósít, hogy Heltai papírmalma közelében Hertel Péter özvegye, Heltai Borbála is használhatta az ott folyó *csatorna* (ein Fluss) egy részét, és a vízparton volt egy „bongárd“-ja, azaz gyümölcsöse. Később Caspar Schässburger-től, a Heltai-nyomda bérlőjétől és Hertel Péternétől a tímárcéh 110 aranyért megvette az említett csatornaszakaszt és gyümölcsöst azzal a céllal, hogy oda egy csertörőmalmot építsenek. A tímárcéhet a vásárnál képviselő szász mesterek közül mindannyian szerepelnek a céh 1569-ben kezdett névlajstromában (Thomas Weiss 1587-ben céhmester, Hannes Amend, Thomas Wendler és Georg Broser).³⁰ Az 1587-es adásvételi szerződés azt is jelentette, hogy Hertel Péter özvegye és utódai nem folytatták a tímármesterséget és így nem volt szükség a vízparti gyümölcsösre.

Hertel Péter tímárról és feltételezett hasonnevű unokájáról — ifj. Hertel Péterről — Herepei János a következőket írja: „A másik adat Heltai Gáspárhoz, Kolozsvár reformátorához, a tudós íróhoz és könyvnyomtatóhoz viszi vissza a Hertel család rokonsági kapcsolatait. Kanyaró idézett munkájában a Hertel családot a Helterrel, vagyis Dávid Ferencét a vele szoros barátságban levő Heltai Gáspáréval azonosítja, de ennek tarthatatlanságát már Borbély István kimutatta előbb idézett dolgozatában³¹ azzal az egyszerű indoklással, hogy e városban mindkét család neve egyidőben külön-külön is többször előfordul. Ennél sokkal lényegesebb, hogy a Jakab Elek által gyűjtött Heltai-adatok között 1587-ben reátalálunk idősebb Heltai Gáspár Borbála nevű leányára, akit ebben az időben mint Hertel Péter özvegyét említik. Mindezek után tehát (a 26 éves korában), ha az 1647-ben eltemetett Hertel Péter ifjúnak, vagyis ifjabbiknak mondatik, majdnem bizonyos ebből, hogy apját is Péternek hívták, aki keresztnevét hasonlóképpen az ő apjától örökölte. Igaz ugyan, hogy Jakab Elek egy helyen azt állítja, hogy özvegy Heltai Borbála az 1587. évben — úgy látszik — magtalanul halt meg. Véleményét azonban csupán arra a helyzetre alapítja, hogy az apjától örökölt nyomda nem az ő utódaira, hanem hűgára (helyesebben szólva: unokahűgára): Annára, Hosszu Tamás királybíró feleségére szállott. Ez azonban — ha jól meggondoljuk — csak azt jelenti, hogy idősebb Heltai Gáspár után nem Borbála nevű leánya, hanem ifjabb Gáspár nevű fia volt az örökös, aki után pedig az ő leányának: Annának jutott örökségképpen, minthogy ifjabb Gáspárnak nem volt fiú utóda. Mindezt tekintetbe véve nem tartható

lehetetlennek, hogy a XVI. századbeli Hertel Péternek leszármazottja s így az első Heltai Gáspárnak dédunokája lehetett az itt nyugvó ifjú, aki — a sírversből kitűnőleg — maga is nagyobb elhivatottságra teremtett. Emellett azután nem mellőzhető el az a feltevés sem, hogy Dávid Ferencnek is hasonló leszármazású utóda volt, akinek porait ez a kő takarja.³²

A Herepei János által felfedezett házsongárdi sírkő felirata a következő:

EL MVLT [élet] VTAN IOVENDO VILAGBA VIGIAZVAN
IT HERTEL PETER NYVGODALOMBAN VAGION
NEM SOK ESZTENDŐK HVZ FELET HATRA VIRAGZOK
ISTENESEN MVLOK EOREOK ÉLETRE FOLYOK
NEMES HAZAIANAK IGY SZVLETVEN EOREMERE
IFIIV HERTEL PETER NEM VEZ EL HIRE NEVE
CSENDESEN AZ FOLDBEN TESTET NYVGOSSA KOPORSO
LELKE VIGAD MENYBEN MERT AZ EORÖKKE VALO
EL FOGY SIR HALOMIS FELTAMAD MINDEN HALOTT IS
EZ HOLTIS FEL KEL ● KELY FEL EOROMRE TESIS
ANO D ● 1647 DIE 5 APRILY ●

Ifj. Hertel Péterrel nagyon közeli atyafiságban lehetett a vele közös sírban nyugvó tekintélyes idős asszony, kinek sírfeliratának első része így szól: „Ez rövid élettel éltem végére sietven hatvan hat esztendőm betegesulve vevem, házastársra valem Balasi Kécszináló Jacabnak, Bernad doctornak Kata leánya valék.”³³

Az 1621-ben született ifjú Hertel Péter — ha valóban a Dávid Ferenc nemzetségéhez tartozott — id. Hertel Dávid fiának, Hertel Péternek unokája lehetett. Azonban a kolozsvári Hertel családról szóló fejezetben láttuk, hogy a XVI. században a Hertel nevet számos szász polgár is viselte (Gergely, János, Péter, Benedek, Márton, Bartel vagy Bertalan, Tamás, Endre), így nem feltétlenül biztos, hogy ifjú Hertel Péter id. Hertel Dávid leszármazottja. Rokoni kapcsolatai Jacobinus Bernát Kata nevű leányával azonban valószínűvé teszi, hogy ez a reményteljes ifjú egy értelmiségi Hertel — talán Endres Hertel — fia volt.

VIII. Dávid Ferenc gyermekei és veje

Szabó T. Attila közölte a kolozsvári tanács 1579 és 1580-ban hozott határozatait a letartóztatott főpap (plébános) anyagi ügyeiről és árváiról:

— 1579. május 9: „mjert hogy az feyedelem paranchiolattia Altal meg tiltotta az plebanost a p[rae]dicalastul teczet eo kegmeknek egez varosul, hogy botrankoztatás semmy ne essek az keosseg keozt hogy mind a ket fel p[rae]dicator³⁴ a p[rae]dicalastul meg zwnyek addigh a migh az orzagtul es az feyedelentwl valazza lezen eo kegelmeknek.”

— „Amy penigh Az 15 hordo bort és 40 kobel buzat illety kit Ferentz vram pro Inue[n]tario hagiolt volt es offeralt, attis mikor Az quarta be takarodyk, aggiak kezebe plebanus uramnak.”³⁵

— „Az plebanos vram meg tartoztatassa felöl biro vra[m] az warast tudny illik az plebanos mellett valo otalomert az Doctor vram³⁶ izenty felöl.“

Az új plébános beiktatása (1579. július 20.) ügyében:

— „R[everen]dum Demetriu[m] Hunyadiu[m] in pastore[m] et plebanu[m] suu[m].“

A kolozsvári szász tanácsa 1580. február 20-án³⁷ Dávid Ferenc árvaí ügyében hozott határozatot:

— „Megh ertettek eo kegmek egez warassul Az Dawyd Ferencz Arvaynak kewansagat Az 73 frt felöl, hogy kit Dauid Ferencz Theobaldus Az Lectornak be hozatassara keoltet volna.“³⁸

1580-ban Dávid Ferencnek három gyermeke élt: Hertel Dávid, Hertel János és ismeretlen nevű leánya ekkor már férjnél volt. Veje, Trauzner Lukács az 1580-as években szász részről kolozsvári számvevő volt.³⁹

IX. Dávid Ferenc idősebbik fia: Hertel Dávid (1560—1582)

Hertel Dávidról keveset tudunk, viszont ismerjük halálának évét, napját, sőt óráját is. Ezt a két kortárs kolozsvári értelmiségi jegyezte fel: a magyar Bogáti Fazekas Miklós és a szász Jacobinus Bernát. Tőlük vette át ezt az adatot Martin Oltardus, aki azonban tévesen Dávid Ferenc testvérének tartotta a 22 éves korában elhunyt ifjút.⁴⁰

Dávid Ferenc nagyobbik fiáról még azt is tudjuk, hogy az apja védelmében 1581-ben kiadott „Defensio“ szerzőinek egyike volt; ezt a szerzőséget a szakirodalom eddig hol Hertel Dávidnak, hol pedig Dávid Ferenc kisebbik fiának, Hertel Jánosnak tulajdonította. Costin Feneşan és Konrad G. Gündisch kérdezik: vajon az 1582 márciusában meghalt Hertel Dávid volt az, aki Krakkóban elkezdett tanulmányai befejezése után Jacobus Paleologus társaságában Baselbe ment, ahol közreműködött a „Defensio Francisci Davidis“ (Basel 1581) megjelentetésében?⁴¹ Dán Róbert ezt a közreműködést Hertel Jánosnak tulajdonítja: „Az 'Unitárius egyháztörténeti kézirat' szerzői és Kanyaró úgy tudják, hogy Dávid János, Trausner és Jacobinus társaságában ő is [Bogáti — sz. j.] részt vett a 'Defensio Francisci Davidis' megírásában, melyet egy kéziratban maradt Dávid-művel kiegészítve kiküldtek Paleologusnak. Az 1581-ben Baselban, majd egy évvel később Krakkóban is kiadott műben való közreműködésére azonban semmiféle bizonyíték nincs.“⁴²

Véleményünk szerint a „Defensio“ írásában Hertel Dávid és nem Hertel János vett részt. Ezt az állításunkat a következő adatokkal támasztjuk alá:

— A „Defensio“ szerzőiről szólva Sandius egyértelműleg Dávid Ferenc Dávid nevű fiáról beszél: „Davidis, Francisci Davidis filii.“⁴³ Sandius különben a „Defensio“ szerzőinek Hertel Dávid mellett Jacobus Paleologust és Matthias Glirius orvost nevezi meg.

— Dávid Ferenc kisebbik fia, Hertel János 1580-ban még gyermek volt, hiszen egyetemi tanulmányait csak 1586-ban kezdte el.

— Bogáti Miklós 1582. április 22. és június 22. között az erdélyi Gerendről a dunántúli Baranyába menekült⁴⁴, ennek okát később a következőképpen írta le: „Hét esztendeje mulék ez nyáron, hogy az Taniatok circálása, és hamis vád s patvar miá, kivel fejedelmünket s tanácsát

réám, Trausner Lukácsira, s Jacob Bernádra haragította vala, Gerendről én Baranyába szaladék...⁴⁵ Ezzel kapcsolatosan joggal felvetődik a kérdés: ha Hertel János is a „Defensio“ egyik szerzője, s így tényleges részt vállalt volna apja védelmében, vajon Bogáti miért nem említi őt is az üldözöttek között. Az előbb elmondottak erre is felelnek: a „Defensio“ társszerzője az 1582 márciusában elhalt idősebb Hertel fiú volt; Hertel Jánosnak az 1582 nyarán meginduló üldözések miatt nem kellett elmenekülnie, hiszen ő túl fiatal volt ahhoz, hogy az említett könyv társszerzője lehessen.

X. *Dávid Ferenc kisebbik fia: Hertel János, a természettudós és orvos (kb. 1565—1630)*

Bátyja halála után Hertel János is elhagyta Kolozsvárt, és több más radikális unitáriussal együtt a homoródszentpáli Kornis-udvarban talált menedéket. Egyetemi tanulmányait 1586-ban Pádovában kezdte, 1587-ben rövid ideig Heidelberg és Baselben folytatja⁴⁶, később visszatért Olaszország akkori legnevezetesebb egyetemére, ahol elvégezte az orvosi fakultást, és 1595 tájáig Pádovában maradt, ahol egyetemi sindicus, majd az ottani botanikus kert igazgatója is volt. Legfontosabb tudományos tevékenységének tekinthetjük azt, hogy Giovanni Antonio Magini (1555—1617) olasz geográfusnak adatokat szolgáltatott Erdély földrajzi, néprajzi és politikai állapotáról.⁴⁷ Ezzel Hertel János beírta nevét nemcsak az országrész földrajzi, hanem a román nép római eredetével és a román nyelv latin jellegével foglalkozó irodalomba.⁴⁸

Mindezek ellenére kevesen tudják, hogy a neves természettudós és Magini barátja Dávid Ferenc fia volt. Egy közelmúltban megjelent tanulmány Johann Hertelt mint tekei származású humanistát mutatja be, aki külföldi tanulmányai elvégzése után a XVI. század végén a besztercei gimnázium rektora lett.⁴⁹

Hunyadi Demeter halála után az erdélyi unitárius egyház vezetése ismét a radikális szárny kezébe jutott. Mivel a magyar főpap után 1592-ben a szászokból kellett plébánost választani, erre a tisztségre az akkor Pádovában tartózkodó Hertel János volt a legesélyesebb jelölt. Nem az erdélyi radikálisokon múltott, hogy Dávid Ferenc fia nem vállalta a terhes apai örökséget.⁵⁰

A Pádovában orvosi diplomát szerzett Hertel János (1592: „Johannes Hertel Medicinae Doctor gente Transilvanus“) 1592 után hazatért Kolozsvárra, és itt orvosi gyakorlatot folytatott. Életéről még a következő adatokat tudtuk összegyűjteni:

— Hertel János orvost (Medici Physici) Sarmasági Zsigmond, Torda vármegye főispánja 1601. február 1-én egy könyvvel ajándékozta meg. Herepei János azt is feljegyezte, hogy Kolozsváron több olyan könyvet ismert, melyeknek Hertel János volt a tulajdonosa.⁵¹

— 1604. január 10-én Hertelius Jánosról és feleségéről a következőket jegyezték fel: „Vágó Barbara asszony... jelöntvén, hogy egy Tordai Szöcs Márton nevű legény az ő meg holt urának, Vas Imre deáknak néminemő bizonyos számu marháit adta volna Hertelius Jánosné kezéhez tutoris conservationis gratia, melyeket most nem akarja restituálni. Ezért rendeljük, hogy ez mi levelönket látván mindjárást restituáltassa

Hertelius Jánossal és feleségével, hogy többé mindet ezön dologrol ne kellesség busitania.⁵²

— A kolozsvári százak tanácsának (centumpátereinek) jegyzőkönyvében (1605—1650) 1609-ben „Hertelius Janos Doctor“ (70. l.), majd valamivel alább Hannes Hertel (72. l.) néven szerepel, amikor a szászok részéről őt is beválasztották a külső tanácsba.⁵³ A szászok tanácsa összeírásában neve mindvégig Hannes Hertel formában fordul elő, egészen 1626-ig, amikor a levéltári anyag hirtelen megszakad s csak 1647-ben folytatódik.

— A kolozsvári tisztségviselők névsorában 1612-ben Öttves András fő- és Filstich Péter királybírósa alatt a szászok részéről a következők voltak a városi szőlőművelés ellenőrei: *Dienbriger Janos* és *Hertell Hannes*.

— Amikor 1634-ben az óvári református kollégium tanuló ifjúsága ellen a szomszédos telek lakói panaszt emeltek, a beadványban Hertel János özvegye is szerepel: „hertel Andrasne, ugian ott lako hertel Janosne mostoha fiaual Hertel Gaborral, Ouari Fertalyban lako zomszed attiakfiaywal Egietemben.“⁵⁴ Innen tudjuk, hogy 1634-ben már csak Hertel Jánosné élt.

XI. Hertel András és a Hertel család tagjai a XVII. században

A késő reneszánszkori emlékekben annyira gazdag Kolozsváron a Híd utca (ma Dózsa György utca) 15. szám alatt, az egykori Dunky-ház egyik faragott portálján a következő felirat olvasható:

ENDRES HERTELL ANNO DOMINI 1596
SEMPER AD MEMENTO⁵⁵

Endres Hertel neve, amint azt már fennebb is láttuk, 1592 óta szerepel az óvári adóösszeírásokban. Nevét ezekben a lajstromokban 1595-ig követtük, de feltehetőleg ezután is az Óvárban élt. Valószínűleg ezen a portán élt együtt 1634-ben a két özvegy: Hertel Jánosné és a vele bizonyára rokon kapcsolatban álló Hertel Andrásné. Tehát az 1596-ban faragott portálás ház építtetője Endres Hertel alias Hertel András volt, aki 1634-ben már nem élt.

Conrad István alias Steffen Kaundert — hasonnevű apja a kolozsvári tímárcéh tagja volt, később Kolozsváron a „szász natio“ részéről nótárius⁵⁶ — külföldi peregrinációs évei alatt élénk levelezést folytatott a Kolozsváron tanuló szászrégeni Valentin Frankkal.⁵⁷ Conrad a Brassói Levéltárban őrzött egyik keltezetlen, 1625 tájáról szóló levelében említést tesz egy — feltehetően — Kolozsváron élő *Hertel András*ról, aki a szebeni gimnáziumban akarta tanulmányait folytatni.⁵⁸ Ez a Hertel András az 1596-ban házat építő Endres Hertell fia lehetett.⁵⁹

1633-ban egy másik, szabómesterséget folytató Hertel János neve is előfordul. Ebben az évben a kolozsvári szabócéh két magyar és két szász mestere egy német nyelvű levélben igazolta, hogy Matthias Haelmann szebeni szabólegény Johann Hertel kolozsvári szabómesternél tanulta ki a mesterséget.⁶⁰

A XVII. század végén is éltek Kolozsváron, különösen az Óvárban a Hertel családból. Fritz Valjavec⁶¹ az 1691-es kolozsvári adólajstromból sok nevet közöl, ezekből a következőket emeljük ki: Hertely Takacs Balint, Hertely Janosnc (Castrum vetus intra), Hertely Balint (Vetus extra: Vulgo Hidelue). Az utóbbi az Óvárban lakó Hertel Bálint takács hídelvei mājorja lehetett.

Összefoglalás

1. Dávid Ferenc családneve Hertel volt, ő csak apja, Hertel Dávid keresztnéve után nevezte magát — humanista szokás szerint — Davidisnak, azaz Dávid fiának.

2. Kolozsváron már a XV. század óta külön dolgoztak a tímárok és a vargák, majd 1526 után megszűnt minden szervezeti kötelék e két céh között. Id. Hertel Dávid minden valószínűség szerint tímármesterséget folytatott, bár egyes források vargának említik. Egyébként a tímárokat cserzővargáknak is nevezték, ennek rövidített formája volt a varga, így hát ez alatt tímárt is érthettek.

3. Az 1570-es években kizárólag szászokból álló kolozsvári tímárcéhnek a Hertel családból Gergely és Péter volt tagja. Mivel ők Dávid Ferencsel megközelítőleg egykorúak voltak, mindhárman id. Hertel Dávid fiai lehettek.

4. Ami a kolozsvári tímárcéh létszámát és a városban betöltött társadalmi és politikai szerepét illeti, a kolozsvári nagy céhek (ötvösök és szabók) után a tímárcéh következett. Mindhárom céh több — kb. 6—8 — taggal volt képviselve a százak tanácsában, de az 50 szász centumpáter között a kizárólag szász jellegű tímárcéh tagjai számbelileg fölényben lehettek a nemzetiségileg vegyes összetételű ötvös- és szabócéhek tagjaival szemben. Dávid Ferenc testvérei is a tímárcéh tagjai voltak, így — különösen a városi tanács tímár tagjai — bizonyára támogatták Dávid Ferencet és hozzájárulhattak a radikális unitárius reformáció tanainak elterjesztéséhez. A tímárcéh tagjai, bár jómódúak lehettek, a város társadalmi rangsorában csak a régi patríciusok, kereskedők és ötvösök után következtek.

5. A XVI. század végén a tímárcéh tagjai közül többen — köztük Hertel Péter is — családi kapcsolatban állottak a reformáció korabeli Kolozsvár művelődési életében oly fontos szerepet játszó Heltai, Jacobinus és Trausner szász családok tagjaival. Ez az összeköttetés is hozzájárulhatott ahhoz, hogy Jacobinus János az általa összeállított kolozsvári patríciusok névjegyzékébe besorolta a szászok részéről a Hertel családot is.

6. Dávid Ferenc testvérei közül egyik sem volt kereskedő, nem emelkedtek nemesi rangra, mint például a velük kortárs Filstich ötvös család tagjai.⁶² A Hertel családból politikai és társadalmi téren legtöbbször vitte a tímármesterséget folytató Hertel Gergely, akit két ízben is Kolozsvár királybírájává választottak.

7. Az erdélyi tímárcéhok szövetsége országos értekezletein 1569-ben és 1571-ben a kolozsvári tímárcéh képviselőjében Hertel Gergely is részt vett. Nincs kizárva, hogy a tímár családból származó Dávid Ferenc fiatal korában „tímár-klán“ révén került kapcsolatba a brassói, uyanacsak

tímár nemzetségből származó Johannes Honterusszal. Gernot Nussbächer kutatásai szerint az egykori brassói tímárnegyedben — a Fekete utcában (Str. Nicolae Bălcescu) — levő Honterus-szülőház telkét 1494—1523 között „Jörg Austen Lederer“, tehát a tímár Austen György bírta.⁶³

8. A Hertel nemzetség tagjai közül egyedül csak Dávid Ferenc nem viselte családi nevét. Fiai azonban ismét a nagyapjuktól örökölt Hertel nevet használták, és latinosan Herteliusnak is nevezték magukat. A nagy hitújító és egyházalapító idősebbik fia, Hertelius Dávid, részt vett a „Defensio Francisci Davidis“ védőirat szerkesztésében, de már 1582-ben, 22 éves korában meghalt.

9. A kisebbik fiú, Hertel vagy Hertelius János hosszas európai peregrináció után a pádovai egyetemen szerzett orvosi oklevéllel tért haza, és a XVII. század elején szülővárosában folytatott orvosi gyakorlatot. „Hertelius János Doctor“, Hannes Hertel néven, a szászok részéről 1609-től a kolozsvári százak tanácsának tagja volt, és neve a centum-páterek névjegyzékében 1626-ig követhető.

10. A németül és magyarul egyforma könnyedséggel beszélő és prédikáló Dávid Ferenc⁶⁴ a szászok részéről volt kolozsvári unitárius főpap, és családjának minden tagja Kolozsváron a „natio saxonica“ kebelébe tartozott.

11. A hűbérkori Erdélyben a „natio“ szót többféleképpen értelmezték. Elsősorban az apai ágon öröklődő „nemzetséget“ jelentette, ami azonban nem mindig volt azonos az anyanyelvvel. Politikai értelemben és a középkori alkotmány szerint Erdélyben csak három rendi jelleű „natiót“ ismertek el. Ahogy a Királyföldön — azaz szász földön — a háztulajdonos és város lakó (nem jobbágy!) magyarokat a „natio saxonica“ tagjainak tartották, úgy a megyei területen fekvő Kolozsvár polgárait kifelé a „natio hungarica“ tagjainak tekintették, attól függetlenül, hogy bent Kolozsváron a magyarok vagy a szászok közösségéhez tartoztak. Ezzel magyarázható az, hogy Dávid Ferenc 1557-ben a „natio hungarica“ püspöke volt⁶⁵, ami azt jelentette, hogy ő Erdély megyei egyházainak, nem pedig a királyföldi egyházközösségeknek volt a szuperintendense. Ugyanakkor a szász evangélikus püspökség fennhatósága alá több királyföldi magyar protestáns egyház tartozott.

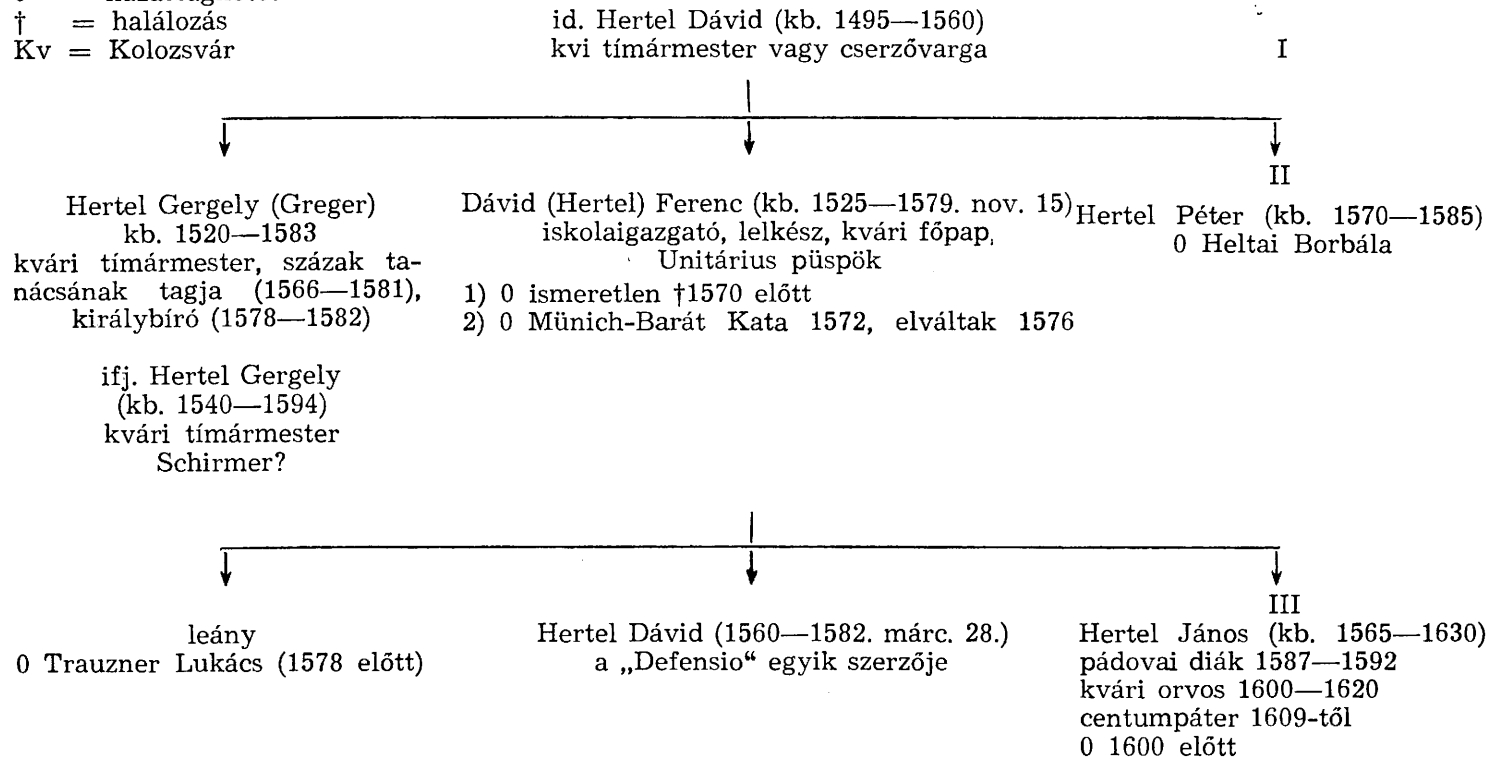
12. Az előbb elmondottak nemcsak egyházi, de világi téren is érvényesültek. Így például Dávid Ferenc veje, Trausner Lukács, aki Kolozsváron — nemesítése és birtokszerzése után is — a városi „natio saxonica“ tagja maradt, a város falain kívül, az országgyűlésen a „natio hungarica“ érdekeit képviselte. A XVII. század elején Trausner két éven át (1607—1608) volt az erdélyi országgyűlés elnöke.⁶⁶ Ebben a században viszont arról is tudunk, hogy Fodor István, Szászváros magyar királybírája az országgyűlésen a „szász nemzet“ képviselője volt.

13. A korabeli levéltári anyag hiányos volta miatt nem találtunk biztos adatokat id. Hertel Dávid telkére vonatkozólag, így tehát nem tudjuk Dávid Ferenc szülőházának helyét biztosan megállapítani. Mivel a Híd utcában a Hertel család neve csak 1592-től szerepel, itt aligha kereshetjük a reformátor szülőházát. Ha azonban Hertel Gergely valóban id. Hertel Dávid nagyobbik fia volt, akkor az óvári Domonkos-rendi kolostor melletti ház lehetett talán Dávid Ferenc szülőháza.

A HERTEL-NEMZETSÉG VALÓSZÍNŰ CSALÁDFÁJA

x = születés
 0 = házasságkötés
 † = halálozás
 Kv = Kolozsvár

Nemzedékek

RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE

Anlist	— <i>Anuarul Institutului de istorie, Cluj-Napoca</i>
Decreta Centumvirorum	— KvLvt A százak tanácsának jegyzőkönyvei
Filstich	— <i>A Filstich-krónika feljegyzései Dávid Ferencről és az 1550—1588-as évek nevezetesebb eseményeiről.</i> KerMagv 78/1972, 202—203. l.
Goldenberg	— Goldenberg, Samuil: <i>Clujul în sec. XVI.</i> București 1958.
Herepei	— Herepei János: <i>Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez. III. Herepei János cikkei.</i> Bp.—Szeged 1971.
Jakab, Kolozsvár	— Jakab Elek: <i>Kolozsvár története. I—III.</i> Bp. 1888.
Jakab, Oklevéltár	— Jakab Elek: <i>Oklevéltár Kolozsvár története II. és III. kötetéhez.</i> Bp. 1888.
KerMagv	— <i>Keresztény Magvető</i>
KvLvt	— Kolozsvár város levéltára a kolozsvári Állami Levéltárban
MIL	— <i>Magyar Irodalmi Lexikon.</i> Bp. 1963.
Nagy Jenő Lvt	— Sütő Nagy Jenő gyűjteménye a Sepsiszentgyörgyi Állami Levéltárban. Fond Eugen Nagy 151, Fond 27. Documente de breaslă.
Sandius	— Christophori Sandii: <i>Bibliotheca Antitrinitariorum, sive catalogus scriptorum et succinta narratio de vita eorum auctorum.</i> Freistadii 1684. <i>Prefatione et indice nominum instruxit Lech Szczuczky.</i> Varsoviae 1967. (Lengyel hasonmáskiadás.)
TTár	— <i>Történelmi Tár.</i> Bp.
Vetus Castrum	— Az óvári fertály számadásai KvLvt

JEGYZETEK

¹ ... 55—56. (Franciscus Davidis Hungarus, Superintendens seu Episcopus Unitariorum in Transylvania.)

² ... III. 509. („De a többi szórványos adatnál sokkal jelentősebb az a néhány sor, amelyet Bogáti Fazekas Miklós költő öröknaptárába 1582. március 28-i keltezéssel jegyzett fel ilyenképpen: »David Hertelius, Francisci Davidis filius, ... moritur«. Ezen az alapon elindulva, Kanyaró Ferenc a megnevezett Dávid Ferencet, a Hertel Dávid apját, azonosítja az unitáriusok kiváló reformátorával. Borbély István megkísérli ugyan e fölötti kételyét kifejezni, ámde ő a kérdést nem dönti el. Vele azonban Kanyaró megállapítását Trócsányi Zoltán és Zoványi Jenő is elfogadja. Magyarzatuk mindenesetre nagyon tetszetős már csak azért is, mert Dávid Ferenc köztudomásúlag kolozsvári polgárcsaládból származott, de eredetéről és családnévéről mégsem tudunk semmit apja keresztnévén és foglalkozásán kívül.“)

³ MIL I. 239: „Dávid Ferenc (Kolozsvár, 1510—20 körül — 1579. nov. 15, Déva): reformátor. Apja Hertel Dávid szász varga.“

⁴ Sebesi Pál: *Újabb adatok Dávid Ferenc családjáról és nemzetségéről.* KerMagv 78/1972, 30—48.

⁵ *Jelentés Sütő-Nagy Jenő csikszentmártoni közjegyző levéltárából.* Erdélyi Múzeum 1944, 275—276. Jakó Zsigmond professzornak köszönetet mondunk azért, mert rendelkezésre bocsátotta Kolozsvár XVI—XVII. századi tisztségviselőiről készített kéziratot összeállítását.

⁶ Feneşan, C. — Gündisch, G. K.: *Informații privind istoria Transilvaniei (sec. XVI—XVII.) în calendarele lui Paul Eber.* — Anlist 17/1974, 91. (Davidis Hertelius filius Francisci Davidis hoc die mortuus Claudiopoli inter 9 et 10 ante meridiem. Anno 1582.)

⁷ *A kolozsvári magyar polgárság összeírása 1453-ból.* = TTár 1882. 525. (Regestrum Hungarorum de Civitate Cluswar. Media platea. Intra Muros.) Herepei III. 509.

⁸ Századunkban Hertel nevű szász család élt Szászcsanádon (Cenade, Scholten), *Härtel* család Agotán, *Hartel* pedig Újvároson (Noiștat, Neustadt b. Agnetheln) és Rozsondán (Ruja, Roseln). Vö. Keintzel—Schön—Fritz: *Die Siebenbürgisch-sächsischen Familienamcn.* Köln—Wien 1976. 169.

⁹ Gündisch, G. Konrad: *Patriciatul orășenesc medieval al Bistriței până la începutul secolului al XVI-lea.* File de istorie 4/1976 (Bistrița). 183.

¹⁰ *Heltai Gáspár.* Bp. 1907. 5., vö. Sebesi P.: *Újabb adatok i.m.* 34. (Regestrum dominarum Colosvariensium super censu colligendo ad annum domini 1557.)

¹¹ Sebesi P.: *I.m.* 34.; vö. Filstich: *I.m.* 202.

¹² Nagy Jenő Lvt C 10 Inv 151/18—1498: *Váradí Fürst Georg Békeség Levele a Timár céhval.* (Circumspecti Antonio hien, Vdalricus paier, Anthonius Weiss, Thomas germanum, Stephanus monich, Johannis geiger, Anthonio frolich deto egregii Ceche seu ... arte cerdonum... Collosuarinus.) — Goldenberg: *I.m.* 125, 131—132. Kolozsvár város 1496-os számadásaiban külön szerepel a vargák egyesülete (fraternitati sutorum) és a timárok malma, azaz a csermalom (Molendino cerdonum); lásd: Szabó Károly: *Kolozsvár városa 1596-iki számadása.* = TTár 1883. 575, 578.

¹³ Nagy Jenő Lvt C 13 Inv 151/21. (Abschrift des König Ludwigs Priuilegy 1526 gegeben den gerbern Sybenbürgern der Vniuersitet... Hermanstadt, Nösen, Cron vnnnd Clausenburg als für ein gerusamen vnnnd fridsamen langwiesenstandes der Gerber vnnnd Schuster zechen.)

¹⁴ Nagy Jenő Lvt C 14 Inv 151/22. (A Magistratustól nyert Privilegiuma a Timár Czéhnek bőrök adásával vevésével 1534. Ezen Privilegjiomnak Tenora hogj minden fele kész bőroket szabadosan arulhatni. Az idegenek peniglen seminemü kezsz bőroket nem had meg pediglen kemenyen tiltja.) A timárcéh képviselőjében „circumspecti Simon et Georgius Thymar inhabitator ciuitatis Coloswarinum“ szerepel.

¹⁵ A kolozsvári timárok 1498. és 1534/1539-beli összeírására vonatkozólag lásd a 12. és 14. jegyzetet; a kolozsvári vargalegények ügyében pedig a szebeni vargatársulat jegyzőkönyvét: Franz Zimmermann: *Das Register der Johannes-Bruderschaft und Artikel der Hermanstädter Schusterzunft aus dem 16. und 17. Jahrhundert.* Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde 16/1880. 356—409. (384 l.: Merten Hertel von Engeten.) Az 1558-as és 1586-os vargacéh-privilegiumra nézve lásd: Goldenberg: *I.m.* 132, 381.

¹⁶ Nagy Jenő Lvt Fond 27 IV C. 54 l. (Az Betsületes Varga céhnek Articulusi ujjonnan irattattak Anno 1661.)

¹⁷ Itt jegyezzük meg, hogy az *Istoria Clujului*, Cluj 1974, 145. l. szerint Dávid Ferenc apja szijgyártó volt.

¹⁸ Nagy Jenő Lvt IX 1 nr. 160. 27—45. (ARTIKEL der ehrlichen Meyster der Ledrer Cech ZV CLAUSENBVRG Vollandet vnd verordnet im jar 1569 Zum Zeyten des Zechvatterampts HANNES TEVTSCHEM.) Ennek egyik másolata a „*Descriptio civitatis Claudiopolis*“ kéziratos városleírás függelékéként ismert. Vö. Goldenberg: *I.m.* 125—126.

¹⁹ Jakab E.: Kolozsvár története. II. 293.; lásd: Feneșan, C.—Gündisch, G. K.: *I.m.* 84.

²⁰ *Timárcéh lajstroma:* Nagy Jenő Lvt. — *Óvár negyed adófizetői:* Vetus Castrum 1/IX. 1564—1566; 1/XIII. 1567—1575; 5/XV. — *Százak tanácsa:* Decreta Centumvirorum V fasc. 1. 1556—1566 I/2.

Sor- szám	A tímárcéh lajstroma (1569-től) A tételszám feltüntetésével	Óvár-negyed adófizetői	Százak tanácsa
1	Am End Hans Amendtt Hannes 1587-ben tímárcéhmaster	(21)Vmend Hannes 1592 (Híd utca)	Wmend Hannes 1569, 1571 Amend Hannes 1603
2	Amend Geörg Amend Jeorg	(24)Umend Georg haza 1592 (59)	Umend Georg 1604-től centumpáter
3	Buord Jeörg	(44)Bred Georg 1592	
4	Broser Georg Broser Georg Lederer 1587	(40)Brozer Georgi 1592 Brozer Georgi haza 1592	
5	Czekelj Gregh	Czeikelt Georgi 1592	
6	Fröhlich Bennick	(15)Frewlingen Bennig 1564	Frillig Bennek vagy
7	Frojlich Bennig	(45)Froligen Benedek cum filio 1564 Freoligh Bennek 1592	Fröhlich Benedek (1603, 1606)
8	Herttel Greger	(6)Hertel Greger 1564	Hertel Greger 1569 centumpáter
9	Hertel Pitter	(30)	
10	Herttel Greyger	(46)Hertel Greger 1592	(Hertel Tumes 1576)
11	Kaundert Steffen	(56) —	Kaundert Steffen (1603- 1606)
12	Kassper Endres	(42)Caspar Endres 1592	
13	Klos Thomas	(17)Kloschin Thumes 1592	
14	Krauss Greger	(1)	
15	Krauss Johannes	(36)Krautz Hannes 1592 (Híd utca)	
16	Krauss Pitter	(39)Krautz Pitter 1592	
17	Krawss Jörg	(34)Krauss Georg 1592	
18	Laudeser Antonius	(63)	Laudeser Antoni 1603
19	Moldner Piter	(37)Moldner Pitter 1592 (Vicus Elisabethae)	
20	Obel Michael	(22)Obel Michael 1592	
21	Rodt Leonart	(18)Rott Lenert 1592 Rott Lenert haza 1592 (inter Pontes)	
22	Schespurger feltten	(28)Schespurger Velten 1592	Sespurger felten 1574
23	Schmidt Caspar	(2)	Schmidt Caspar 1571
24	Schmidth Jeörg	(59)Schmid Georgi 1592 (Extra muros)	
25	Steinheyser Enders	(51)Steinheuzerin Hannes 1592	
26	Teusch Hannes	(14)Teutsch Hannes 1592	Theych Hannes 1569
27	Weidner Joannes	(38)Weidner Hannes 1592	
28	Weys Thomas Weisz Thomas Zechvater 1587	(7)Veyz Tamas 1564 Weiss Thumes 1592	Veys Thomas 1573
29	Wendler Thomas Wendler Tomas Lederer 1587	(13)Wendler Thummes 1592	
30	Werner Matthes	(16)Wernerin Mattes 1592	

²¹ Filstich, L.: *I.m.* 202. („1566 jan. 20-án kezdte Dávid Ferenc először a háromság dogmáját tagadni és ugyanannak ellentmondott... 1566. jún. 8-án Fodor István főbíró összehívta a centumvireket s azokkal elhatározta, hogy a háromság dogmája eltöröltessék...“)

²² Goldenberg, S.: *I.m.* 48.

²³ *Vetus Castrum* 1/IX, 1/XIII, 5/XV.

²⁴ *Decreta Centumvirorum* V/1, 38—41, 102, 256. — Nagy Jenő Lvt.

C 15. 1558/1718 III 24. (*Prudentes et circumspecti viri Gaspar Smydth, Joannes Ekkerth, Gregyl Herthel et Thomas Weys Magistri Czehe et confraternitatis Magistrorum Cerdorum in ipsorum ac aliorum universorum cerdonum hic Colosvarini commorantium nominibus et in personis... Stephanus Talyay Notarius Civitatis Regalis Colosvariensis.*)

²⁵ Goldenberg, S.: *I.m.* 126, 187.

²⁶ 1577: *Prudentes et circumspecti Colomanus Nyreo Judex Regius, ac Gregorius Herlthel* [másutt mindenütt tisztán Herthel — Jakab Elek jegyzete] *Juratus ciuis in suis ac prudentum circumspectorum Laurenty Fylstich iudicis Primary.* Jakab E.: *Oklevéltár* 108—109.

²⁷ *Vetus Castrum* 1/IX 1564—1566. 85—86 l.: „ad manus domino Joanny Wyczei et Gregorius Hertel...; domino Gregorio Hertel dispensator.“

²⁸ *Vetus Castrum* 5/XVI, 1595, 145.

²⁹ Goldenberg, S.: *I.m.* 126. — Jakab E.: *Oklevéltár* 142—143.

³⁰ Jakab E.: *Oklevéltár* 142. („Wir Thomas Weisz Zechvatter, hannes Amendtt, Thomas Wendler vnd Georg Broser mitgesossen vnd viermeytser der Ersamen Zech lederer oder gerber Handwerks zu Clausenburg... In sonderheit für disen Ersamen und weisen Herren, Caspar Weisz, Caspar Schemel, Bennek Hentler und Steffan Adam. Wie das wir obengenannte personen mit willen vnserer ganzer Zech, zu vnseres hantwerks nottürfft von dem Ersamen herren Casparo Schesberger buchdrucker zu Clausenburg, vnd von der Ersamen frawen Barbara heltin verlassener witib vorzeiten des Erbaren Peter hertels: Ein flusz mit samt einen baumgarten zwischen der Papirmül vnd der Jesuiten Weinbaumgarten gelegen, zu einer Lohmühl vmb ein gelts Hundert vnd zehen gulden abkauft haben.“)

³¹ Borbély István: *Heltai Gáspár.* Bp. 1907. 5—6.

³² Herepei III. 510.

³³ *Uo.* 508—511.

³⁴ A kolozsvári két szász és két magyar prédikátor.

³⁵ *Erdélyi magyar szótörténeti tár.* Anyagát gyűjt. és szerk. Szabó T. Attila. Bukarest 1975. 849, 1054.

³⁶ Blandrata György alias Giorgio Biandrata.

³⁷ 1580 Die 20 Februar[ii] Domini Centum electi congregati in subscriptis deliberarunt.

³⁸ Szabó T. A.: *Az elfogott Dávid Ferenc védelme érdekében hozott városi tanácsi határozatok 1579.* Magyar Nyelv 1967. 362.

³⁹ Jakó Zsigmond: *Kolozsvár város tisztségviselői (XVI—XVII. század).* Kolozsvár, 1953. kézirát. (Trausner 1578 óta tagja volt a kolozsvári százak tanácsának. 1582: Trausner Lukács; 1585 számvevők a szász „natio“ részéről: Trausner Lukács, Beuchel Endres.)

⁴⁰ Trauschenfels, Eugen: *Deutsche Fundgruben zur Geschichte Siebenbürgens.* Kronstadt 1860. 29. (1582 Die 28 Martii stirbt in Kolosvár David Hertelius alt 22 Jahr, Bruder des Francisci Davidis.)

⁴¹ *I.m.* 91.

⁴² Dán Róbert: *Humanismus, reformáció, antitrinitarizmus és a héber nyelv Magyarországon.* Bp. 1973. 151. Ugyanő később is Dávid Jánost említi a *Bogáti Fazekas Miklós* c. dolgozatában. *KerMagv* 82/1976. 170. l.

⁴³ Sandins: 57, 59. („Confutatio responsionis Faustinae i.e. eorum, quae Faustus Socinus dictis thesibus opposuit. Liber is, una cum proxime praecedenti opusculo, impressus est in Defensione Francisci Davidis in negotio de non invocando Jesu Christo in precibus; opera Jacobi Palaeologi, Matthiae Glirii et Davidis, Francisci Davidis filii, in lucem emissa a[nn]o] 1580. 8°. Quaestiones nonnullae: extant editae cum F. Socini ad eas responsione, inter ipsius Fragmenta, Disputationi contra Christianum Franken adjuncta.“ A Jacobus Palaeologus címszónál: „Ejusdem Palaeologi, ut et Matthiae Glirii ac Davidis, Francisci Davidis filii opera, emissus est in lucem a[nn]o] 1580. 8° liber sub hoc titulo: Defensio Francisci Davidis, in negotio de non invocando Jesu Christo in precibus...“)

⁴⁴ Dán R.: *Bogáti Fazekas Miklós.* *KerMagv* 82(1976). 173.

- ⁴⁵ Dán R.: *Humanismus, reformáció, antitrinitarizmus...* 230.
- ⁴⁶ Frankl (Fraknoi) Vilmos: *A hazai és külföldi iskolázás a 16. században*. Bp. 1873. 203, 251, 276. Hertel János baseli tanulmányairól lásd: Huttmann, Arnold—Cáliman, Valeria: *Communications roumaines présentées au XIX-e Congrès International d'histoire de la Médecine*. București 1964. 77, 91.
- ⁴⁷ Magini és Hertel kapcsolatára a hazai száz történetírás már régebben felfigyelt: Teutsch, Friedrich: *Drei sächsische Geographen des sechszehnten Jahrhunderts*. Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde 15/1880. 628. (Joh. Antonius Maginus Patavinus: *Geographiae universae...* absolutissimum opus. Venetiis 1596. Fol. 164: De his omnibus Transilvaniae tabellae locis et natura accurate et fideliter fuimus eruditi a Joanne Hortilio Transsilvano viro doctissimo Patavii nunc studiorum causa commorante.)
- ⁴⁸ Armbruster, Adolf: *Romanitatea românilor*. București 1972. 133—134. (După Lebelius, Hertel este al doilea erudit sas, care interpretează științific etnicoul valachus.)
- ⁴⁹ Spielmann József: *A közjó szolgálatában*. Bukarest 1976. 41.
- ⁵⁰ Pirnát Antal: *Gerendi János és Eössi András*. Irodalomtörténeti Közlemények 84(1970). 683.
- ⁵¹ *I.m.* 263, 509. A Sarmaságítól ajándékba kapott könyv a Kolozsvári Akadémiai Könyvtárban, a volt Református Kollégium könyvei között van (V 41).
- ⁵² Veress Endre: *Epistolae et acta generalis Georgii Basta II.* 355—356.
- ⁵³ *Decreta Centumvirosum* I/6—8, 1605—1666. 70, 72. 1. 1609 Nouiter electi centumviri pro demortuis et plaga diuina ex hausis ex utraq[ue].

Natione Hungari

Thordai Zabo Marton
Zabo Menyhart
Eotues Nagi Mathe
Gulai Eotues Marton

Natione Saxonos

Endres Steynheusser
Mertten Werner
Hannasz Herttel

- ⁵⁴ Jakab E.: *Oklevéltár II—III.* 291.
- ⁵⁵ Balogh Jolán: *Későrenaissance kőfaragó műhelyek. A kolozsvári műhelyek a XVI. században. Kolozsvári műemlékek jegyzéke*. *Ars Hungarica* 1975/2. 263. (Híd utca).
- ⁵⁶ Herepei J.: *I.m.* 476.
- ⁵⁷ Gündisch, G.: *Valentin Frank d.Ä als Erzieher der Enkel des Lazarus Henckel von Donnersmarck*. Korrespondenzblatt des Arbeitskreises für Siebenbürgische Landeskunde 6/1976. Heft 3—4. 113—126.
- ⁵⁸ Bierbrecher, Rudolf: *Mitteilungen aus der Nagyszeben (Hermannstädter) Gymnasialmatrikel. Programm des evangel. Gymnasium A.B. zu Nagyszeben (Hermannstadt), 1909—1910*. A nagyszebeni gimnázium anyakönyvében Andreas Hertel neve nem fordul elő; csak egy kolozsvári illetőségű tanuló van beírva: „Valentinus Claudiopolitanus Haereseos Arrianae proles“ (1627, 9. l.), aki valószínűleg ifj. Radecius Bálinttal azonos.
- ⁵⁹ Brassói Állami Levéltár. *Colecția Biserica Neagră*. Pachet Nr. IV. 64 (Valentin Frank), 158 (Stephanus Conradus ad Juveni Domino Valentino Frank Cibiensi: ... Praeterea oro ut si Cibini studiosum aliquem, qui *Andreas Hertelius* vocatus sit, nostri, me certiore facias Dominae hospita meo nomine pluriman salutem dicas...)
- ⁶⁰ Szádeczky Lajos: *Iparfejlődés és czéhek története Magyarországon Oklevéltárral (1307—1848)*. Bp. 1913. II. 130—131. 36. sz. (... „Junge Gesell Mathias Haelman... vir ganzer jahr bei dem ehersamen und wolgeachten hern Johannem Haertel, Zechgenossen alhie in Clausenburg.“)
- ⁶¹ Valjavec, Fritz: *Geschichte der deutschen Kulturbeziehungen zu Südost-europa I. Mittelalter*. München 1953. 254—255.
- ⁶² Sebestyén, Josef von: *Die Wappendenkmäler des Burzenländer Sächsischen Museums*. *Mitteilungen des Burzenländer Sächsischen Museums* 3, 1938. 1—2. Füzet, 52—53. 1. (Wappenbrief des Laurentius Filstich 1591.)
- ⁶³ *Johannes Honterus. Viața și opera sa în imagini*. București 1977. 21.
- ⁶⁴ Veress E.: *Fontes rerum Transylvanicarum I. (Epistola et acta jesuitarum Transilvanicarum 1571—1613)*. Kolozsvár 1911. 185—186. (Franciscum Davidis Saxo-nem qui cum tam Saxonica, quam Ungarica lingua perfecte concionaretur.)

⁶⁵ Archiv des Vereine für siebenbürgische Landeskunde 41/1928. 216—217. (Francisci Davidis, Pastori Ecclesiae Claudiopolitanae et Ecclesiarum Vngaricarum Superintendententi in Transilvania.)

⁶⁶ Trócsányi Zsolt: *Az erdélyi fejedelemség korának országgyűlései. Adalék az erdélyi rendiség történetéhez.* Bp. 1976. (Értekezések a történeti tudományok köréből 76.) 68. Trauzner Lukács pályája magasra ívelt. 1593 őszén a rendi pénztár conservatorainak titkára, később ítélőmester, majd tanácsúr. Hivatali pályájának csúcát az országgyűlési és a táblai elnökség jelentette.

SZABÓ SÁMUEL

HONNAN INDULT EL DÁVID FERENC REFORMÁTORI ÚTJÁRA ?

Dávid Ferenc vitáival, hitelveinek kialakulásával, általában a teológussal és reformátorral az unitáriusok minden korban foglalkoztak. De nemcsak hitelődeink, hanem más felekezetűek is bőven taglalták munkásságát, vizsgálták korában gyakorolt hatását és szellemi öröksége sorsát az utána következő századokban. Világnézete, teológiai felfogása éppen a mindig töprengő, haladó szellemű gondolkozót, a mindenkor jobbat kereső újítót állítja elének. A róla szóló irodalom ékesszóló bizonyíték erre. Mégis egyetlen életrajzírója sem gondolt arra, hogy Brassó lehetett az a város, ahonnan reformátori útjára indítást kaphatott. Csak az utóbbi években igyekeztek Huttmann Arnold, Binder Pál és e sorok írója, hogy elindulását kapcsolatba hozzák Johannes Honterus reformátori munkájával.

Életének legnagyobbszabású összefoglalása Jakab Elek nevéhez kapcsolódik. „Alig hagyta el Dávid Ferenc gyermekjátékait — idézi könyvében Czvittingert — első oktatása a hazai — tehát hihetően a kolozsvári és gyulafehérvári — iskolákban történt, s tanítóinak hív vezérlete alatt oly dicséretes volt előmenetele, hogy elméje ragyogásával kortársait nemcsak felülmúlta, de jeles tulajdonai által ismerőseinek várakozását és meghaladta.”¹ Másutt pedig azt mondja: „A wittenbergi egyetem Albumában 1545—46-n e bejegyzés olvasható: Ferencz, kolozsvári deák-ember, 1547—1548-n ez: Ferencz, kolozsvári fi, Erdélyből. Hogy utóbbi Dávid Ferencz volt, igazolja egy 1550-ki alább ismertetendő nyomtatvány, amelynek címlapján neve így van leírva: Kolozsvári Dávid Ferencz.”²

Jakab Elek Dávid Ferenc születésének idejét 1510-re tette, amit mindeddig senki meg nem cáfolt. Az előbbi állításai azonban helyesbítésre szorulnak, mert utóbb bebizonyosodott, hogy Brassóban is tanult. Jeles kutatónk másik alapvető tévedése az, hogy a wittenbergi bejegyzést nem eredetiben tette közzé, hanem fordításban. Ha megmaradt volna az eredeti latin szövegnél, talán feltűnt volna neki is a hasonlóság, ahogy Dávid Ferenc neve mindkét helyen előfordul, de egyik sem volt a nekünk megszokott. Figyelmét elkerülte a Honterus-gimnázium 1862—1863. tanévi értesítője.³ Még így is félrevezethette volna őt az a tény,